

Friluftsliv och biologisk mångfald

Sammanställning av sex presentationer från
forskarkonferensen Friluftsliv 2008.

Friluftsliv i förändring
WWW.FRILUFTSFORSKNING.SE

FRILUFTSLIV OCH BIOLOGISK MÅNGFALD

*Marie Stenseke, Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring och Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Göteborgs universitet.
Februari 2009*

Introduktion

”Friluftsliv och biologisk mångfald” var ett av de teman som fokuserades vid konferensen Friluftsforskning 2008, som hölls på Karlstads universitet 13-14 november. Tidigare studier i ämnet har till övervägande del utgått från biologiska förutsättningar och handlat om friluftslivets påverkan på den fysiska miljön. Här var ambitionen istället att samla forskning kring humanvetenskapliga perspektiv på relationen friluftsliv – biologisk mångfald, och att föra en diskussion kring detta. Två sessioner med sammanlagt sex forskningspresentationer samt en workshop under rubriken ”Friluftsliv och biologisk mångfald” genomfördes under konferensen. I denna rapport finns sammanfattningar av de sex presentationerna, samt en sammanställning av frågor och slutsatser från workshopen.

Sammanfattningar av forskningspresentationerna

Friluftsliv i den biologiska mångfaldens era – en diskursiv analys

*Marie Stenseke, Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet samt
Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring*

En rik biologisk mångfald har under de senaste decennierna kommit att bli ett centralt mål i svensk landskapsvård och naturförvaltning. Detta fokus på biologisk mångfald är också relaterat till internationella konventioner och gemensamma naturvårdsdirektiv inom Europeiska unionen. En nyare ambition som uttryckts i politiska beslut och strategiska dokument handlar om integration mellan naturvård och friluftsliv. I detta ligger en utmaning om att bevara naturkvaliteter och samtidigt uppmuntra människor att utveckla naturkontakter och vistas mera ute i skog och mark. Vilka förutsättningar för detta ges i för svensk naturvård centrala policydokument och strategier? Grundläggande frågor i detta sammanhang är: Hur betraktas sambandet mellan människa och natur? Hur uppfattas naturvård som fenomen? I ett pågående forskningsprojekt genomförs en diskursiv studie av hur friluftsliv förstås och beaktas i olika lagtexter, konventioner och strategier. Konventionen om biologisk mångfald, riksdagens senaste beslut om de svenska miljömålen (Prop. 2004/05:150) och om naturvård (Rskr 2001/02:173), Naturvårdsverkets handbok om Natura 2000, samt de tre nationella strategierna om våtmarker, formellt skydd av skog respektive havsmiljö har granskats med avseende på:

- frekvensen av orden ”friluftsliv”, ”turism”, ”fritid” och ”upplevelse”,
- i vilket sammanhang ovanstående ord används
- vilka möjligheter och begränsningar för friluftsliv och naturkontakt som ges i dokumenten
- vad som explicit och implicit förstås som friluftsliv

En slutsats från studien är att när friluftsliv definieras som en del av naturvården tenderar inverkan på naturkvaliteter som biologisk mångfald att fokuseras, medan kopplingar/konflikter mellan olika sorters friluftsliv och mellan friluftsliv och andra markanvändningsintressen som lokala markanspråk riskerar komma i skymundan.

Friluftslivets preferanser for død ved og naturlig skogdynamikk

Vegard Gundersen och Lars Helge Frivold, Norsk institutt for skog og landskap avd. Bergen

En viss forekomst av dødt trevirke i store dimensjoner blir i dag regnet som et viktig element for biologiske mangfold i skog. Noen områder (nøkkelbiotoper) settes bevisst av til fri utvikling, eller de unngår skjøtsel på grunn av marginal lønnsomhet. Dermed vil brukere og betraktere av skog stadig oftere møte forekomster av død ved og skoger i fri utvikling. Det å forstå hvordan folk opplever disse nye økologiske strukturene i skogen vil kunne gi viktige bidrag til hvordan man bør skjøtte og forvalte mye besøkte skoger. Denne presentasjonen rapporterer fra en internetbasert spørreundersøkelse med målpopulasjon definert som urban befolkning (alder 16+) bosatt på Østlandet og Trøndelag i Norge. Svarskjemaet fikk egen webadresse og adressen ble distribuert via elektronisk brev til forhåndsdefinerte paneller i mai 2007. Utvalget ble testet mot offentlig statistikk for en rekke parametere og funnet representativt formålpopulasjonen. Spørreundersøkelsen omfattet to ulike utvalg, A=544 respondenter og B=538 respondenter, som besvarte hvert sitt sammenlignbare spørreskjema. Spørreskjemaet inkluderte manipulasjon av fotografier og bildetekst. Undersøkelsen viser, som andre undersøkelser fra Norden og Nord-Amerika har indikert, at forekomst av død ved og naturlig skogdynamikk ofte virker negativt inn på skogpreferansen. Det er verdt å merke seg at enkelte skogsmiljøer med død ved er godt likt, og rangeres høyt blant de fotografiene vi presenterte. Urørt skog eller naturskog med forekomst av råtne eller mosegrodde læger er godt likt i befolkningen, og spesielt hvis skogen i tillegg er åpen og med grønn undervegetasjon. Ferske vindfall ga alltid lav preferanseverdi. Undersøkelsen viste at det å gi brukerinformasjon om skogens økologi påvirker svarene. Både opplysninger om at død ved er viktig for biologisk mangfold og at død ved inngår som en naturlig del av skogdynamikken viste seg å gi en signifikant økning i preferanseverdien. Skogbrann er en viktig del av den naturlige skogdynamikken, men brannflater og tette skogsuksesjoner etter brann fikk de laveste preferanseverdier i vår undersøkelse.

Allmänhetens möjligheter till fågelmöten i tätortsnatur

Görgen Göransson, Högskolan i Kalmar, Naturvetenskapliga institutionen

Det har visats att rekreationssökande tätortsmänniskor ofta anger att de uppskattar fridfullt lugn och "ostördhet" liksom att det finns djur i tätortsnaturen. Syftet med den här undersökningen har varit att mäta en genomsnittlig friluftsutövarers möjligheter att inom stadsplanlagda grönområden få "fågelkontakt" och att analysera faktorer som påverkar fåglarnas art- och individriktighet liksom människornas möjligheter att uppleva djur i tätortsnatur. I norra delen av Kalmar stad nära Ölandsbrofästet har fågellivet därför undersökts genom morgonpromenader efter fastställda rutter inom två grönområden. Varannan dag patrullerades det ena området och varannan dag det andra med jämn fördelning över år 2007 från den 1 januari t o m den 31 december. Sedda och/eller hörda fåglar noterades inom sammanlagt 20 delsträckor i vart och ett av grönområdena, där det ena är en lövskog dominerad av ek och hassel och det andra en talldominerad blandskog. I båda områdena finns också våtmarker eller öppna vatten, ytor med öppen mark och ett nätverk av väl frekventerade gångstigar. Drygt 80 fågelarter kunde dokumenteras utan att särskilt leta efter arter eller använda kikare. Vandringarnas innehåll skulle motsvara vad en fågelkunnig motionerande eller hundrastande representant för allmänheten kan förväntas upptäcka under promenad. I vart och ett av de studerade områdena utmärkte sig tre-fyra avsnitt där sannolikheten för fågelkontakt var störst. Dessa avsnitt utgjordes av några rikt varierade lövskogsområden där ett ligger i kanten av en frodig våtmark. Några andra utgjordes av blandskog som låg granne med villatomter resp. i strandnära områden. Rekreativsvärdet av dessa tätortsnära grönområden diskuteras liksom behovet av restriktioner mot exploatering av områdena för bebyggelseändamål.

Den biologiska mångfaldens betydelse för friluftsvanorna och vice versa

Ebba Lisberg Jensen, Malmö högskola, Miljövetenskap, Urbana studier

Friluftslivet tycks gå från att ha handlat om plockning och insamling till att i allt högre grad fokusera på spänning-upplevelse-prestation, eller på lågintensiv träning som exempelvis promenader på recept. I våra studier av invandrades tätortsnära friluftsliv (Ouis & Lisberg Jensen) tycks det som att invandrargrupper från forna Östeuropa och från Mellanöstern under en tid i Sverige vidhåller sina traditionella insamlingsmönster och därmed utövar andra friluftsvanor än ”etniska” svenskar. Vissa grupper använder också närnaturen på ett mer konkret sätt än svenskar, vilket kan leda till konflikter eller irritation. Vad innebär de olika gruppernas (där svenskarna är en grupp) friluftsvanor för den biologiska mångfalden? I förhållande till den biologiska mångfalden som sådan är detta intressant, eftersom vissa arter, som inte plockas och används av svenskar i någon större skala, kommer i bruk. Exempel på sådana arter är nässlor, maskrosblad och berberisbär. En annan fråga är hur alla gruppers friluftsliv i närnatur faktiskt påverkar den biologiska mångfalden. Aktiviteter som att sätta ut fiskyngel respektive fiska, samla och bränna ris, mata fåglar, klippa och slå gräs etc kan möjligen ha inverkan på ekosystemen. Även planering av friluftsområden, men inplantering av exoter som bärande träd och olika blommor, kan påverka naturen. Resonemanget handlar om hur det ska gå till att frigöra ”biologisk mångfald” från orördhetstanken, utan att därmed hamna i en nihilism.

Friluftsliv och naturvård – traditioner och framtidsreflektioner

Klas Sandell, Karlstads universitet och Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring

När Torsten Fogelquist i "Om svenskt landskap och natursinne" i STF:s årskrift 1935 skriver att "[i] Sveriges natur har svensk fosterlandskärlek en oskattbar tillgång och kraftkälla", så påminner oss tidpunkten om 1930-talet som en övergång från eliternas etablering av fritidens naturumgänge runt sekelskiftet 1900, till folkhemmets bredare behov av naturnära fritid. Samma år, 1935, skriver författaren Carl Fries att "[n]u är allt förändrat. Från alla städer och samhällen söka sig nu – lördag, söndag, vecka efter vecka, året igenom – hundranden och tusenden ut i markerna, till skogar, hagar och stränder". Torsten Fogelquists ord om Sveriges natur, fosterlandskärlek och kraftkälla är också en sammanfattning av två huvudteman i etableringen av friluftsliv och naturvård, nämligen det territoriella identitetsprojektet och naturens roll som inspiration och kraftkälla. Men vems territorium och inspiration till vad? Två fortfarande högst livaktiga traditioner knutna till friluftslivets skärning mot naturvården är dels den uteslutande traditionen, där reservat och fridlysningar, motiverade utifrån ett nationellt eller globalt perspektiv, kolliderar med lokala intressen av att freda det egna landskapsbruket. Dels den mobiliserande traditionen, att nyttja naturkontakt som källa till allt från folkhälsa och nationell identitet till skolkunskaper och miljöengagemang och där ett av naturvårdens uppdrag är att tillhandahålla lämpliga landskap för detta. När det gäller läget för friluftslivet i det tidiga 2000-talet finns anledning att reflektera över bl.a. sportifiering, frigörelse från landskapet, och platsidentitet. Inte minst behovet av ett fördjupat naturbegrepp för det framtida samspelet mellan naturumgänge och hållbar utveckling bör diskuteras.

Naturvårdens natursyner

*Gabriel Bladh, Karlstads Universitet, Avd. för geografi och turism och
Forskningsprogrammet Friluftsliv i Förändring*

I presentationen kommer jag att diskutera naturvårdens natursyner med fokus på relationen mellan den ekologiska-naturvetenskapliga dimensionen och den sociala dimensionen i naturvården. Dagens relation mellan friluftsliv och biologisk mångfald kan anknytas till en längre historia om naturskydd (preservation) contra naturhushållning (conservation). Den inom friluftsforskningen utnyttjade indelningen av människors preferenser för vildmark mellan purister och urbanister kan anknytas till denna. Det tidiga naturskyddet byggde i hög utsträckning på en idé om naturen som en ursprunglig och stabil vildmark, som kom att nyttjas och förvaltas utifrån puristiska preferenser. Den sociala naturvården som etablerades på 1960- och 70-talet med bakgrund i det snabbt urbaniserade Sverige förde också i viss utsträckning in ”urbanistiska” preferenser och idéer om naturen i naturvårdsförvaltningen. Inom ramen för naturvårdens ekologiska-naturvetenskapliga dimension förblev dock i stor utsträckning kriterier kring ursprunglighet och orördhet och motsvarande puristiska preferenser ledande i landskapspraktiken. 1990-talets genomslag för idéerna kring biologisk mångfald skedde samtidigt som den sociala dimensionen i naturvården marginaliserades. Det senaste decenniets pånyttfödelse av friluftsliv och social naturvård sammanfaller med en ökande betoning av insikter kring naturens föränderlighet och betydelsen av det biologiska kulturarvet, diskussioner av policyfrågor kring delaktighet och lokal kunskap samt landskapsförvaltningens insatser kring tätortsnära natur, restaurering och naturskapande. I presentationen diskuterar jag några exempel på trender i landskapsförvaltningen där aktuella natursyner framträder.

Workshopen: frågor och resultat

Workshopen planerades som en arena där deltagarna gemensamt skulle ge svar/reflektioner på en eller flera av frågeområdena nedan. Frågorna delades vid konferensens inledning, för att ge intresserade möjlighet att förbereda sig för workshopen.

Utmaningar och kunskapsbehov

Vilka är de viktigaste frågorna för skärningen friluftsliv – naturbevarande?

Vad behöver vi ytterligare kunskap om?

Vilka behov av kompetensutveckling rörande friluftsliv finns i svensk naturvård? Vad skulle denna kompetensutveckling kunna innebära?

Friluftsliv och individens kunskaper om biologisk mångfald

Behöver man veta något om naturen för att få en högkvalitativ upplevelse?

Fungerar "trivial natur" lika bra för friluftsliv som "kvalificerad natur"?

Finns det skäl att "uppfostra" människor i hur de skall uppleva naturen, och vad som där skall värderas?

Hur viktig är principiell ekologisk och humanekologisk kunskap i förhållande till artkunskap?

Integration av friluftsliv och naturbevarande i teori och praktik

Vad är natur i förhållande till friluftsliv?

Behov av att utveckla naturbegreppet? Kan/ska biologisk mångfald frigöras från orördhetstanken?

Hur balansera mellan att styra människors aktiviteter och att locka till att uppleva naturen på sitt eget sätt?

Kan relationen naturbevarande – friluftsliv präglas mera av möjligheter och mindre av restriktioner?

Vilket friluftsliv planerar vi för? Hänsyn till olika gruppers önskemål och friluftsvanor?

Vad bör tacklas genom generella regelverk rörande t.ex. motorfordon, buller och förslitning och vad bör tacklas genom att olika aktiviteter och landskapsvärden delas upp på olika platser, t.ex. genom reservat?

Diskussionerna under workshopen kom framförallt att handla om kunskapsbehov och utmaningar. Resultatet sammanfattas därför i form av forsknings/utredningsfrågor och inspel, strukturerade i fyra olika teman, samt med en post för övriga aspekter. Sammanställningen nedan gjordes gemensamt under workshopen, och den bearbetade version som presenteras har cirkulerats och godkänts av workshop-deltagarna.

Den biologiska mångfaldens betydelse för friluftslivet och för friluftslivets kvalitet

-Vad är det folk faktiskt upplever? Vad betyder artkunskap?

-Får man verkligen friluftsvärden på köpet när man skyddar biologiska värden?

-Hur förändras människors upplevelser över tiden?

-Skillnader mellan olika typer av landskap?

-Skillnader i förhållningssätt till vardagslandskapet och till den skyddade arealen - är det olika krav på landskapet?

-Hur skiljer sig naturupplevelsen åt mellan olika grupper?

-Hur skiljer sig naturupplevelsen mellan människor med mer eller mindre kunskap om biologisk mångfald? Orsakssamband bakom detta? Leder ökad naturvägledning till ökad naturkänsla?

-Hur skiljer sig behovet av kunskap om biologisk mångfald åt mellan olika aktiviteter?

- Viktigt att tydliggöra att det kan finnas en konflikt mellan artbevarande och friluftsliv, liksom mellan grupper med olika önskemål på landskapet. Alla vill inte ha skyltar och information

- Kunskaper/information om biologisk mångfald bör kopplas till människans historiska användning av platsen
- Ett internationellt perspektiv på ovanstående frågor behövs, eftersom många som rör sig i den svenska naturen är utländska besökare, eller har rötter i andra länder
- Finns det skäl att verka för en större biotopdiversitet i den tätortsnära naturen ur rekreationssynpunkt? Vilka biotoper finns i den tätortsnära naturen idag?
- En utmaning är att överhuvudtaget få människor att gå ut i naturen. Hur uppmuntra till att man tar sig ut?
- Utveckla möjligheter till nya landskapsanknutna informationssystem (knutna till GPS, Internet och mobiltelefoner) som inte behöver belasta landskapet på plats och därför inte stör de som har andra intressen på respektive plats

Styrsystemen inom den offentliga sektorn

- Hur undvika den ”uteslutande traditionen”, dvs den starka tradition inom naturvården att utifrån "uppifrån" kommande landskapspreferenser knutna till t.ex. vetenskap eller fjärrturism med hjälp av t.ex. nationalparksbestämmelser utestänga t.ex. lokala landskapsintressen?
- Vilka offentliga aktörer investerar i friluftsliv och hur mycket pengar handlar det om?
- Vilken roll ges friluftsliv i olika politiska mål, i riktlinjer till statliga verk, regleringsbrev och konkret tilldelning av ekonomiska medel etc.?
- Vilka traditioner utvecklas inom statlig resp. kommunal naturvård? Hur relaterar de till varandra?
- Kommer praktiken efter retoriken? Friluftsliv lyfts fram i nationella policies och strategier. Vilket är det konkreta utfallet i den offentliga naturvården? Har de sociala värdena fått ett genomslag i naturvården nu när det uppmärksammas?
- En bestående utmaning är att överkomma sektoriseringen friluftsliv – naturbevarande inom naturvårdssektorn
- Fler friluftsmänniskor och humanister in på Naturvårdsverket och på regional nivå.
- Villkora jordbrukspolitikens landskapsersättningar till tillgänglighetsplaner så att de offentliga medel som satsas i landskapsstöd också i görligaste mån inkluderar möjligheten för allmänheten att enkelt få tillträde till dessa landskapsvärden

Att nyttja naturen

- Vilka kunskaper och vilket intresse finns hos allmänheten om hur man kan använda naturen?
- Vad är det för arter som folk går ut och söker efter? I staden och på landet? Bland olika invandrargrupper?
- Hur få erfarenhetsbaserad kunskap idag, när vi inte lever så nära naturen?

Integrationen av friluftsliv och bevarande i teori och praktik

- Hur kan bibehållande av biologisk mångfald och friluftsliv samverka? Forskning och utveckling kring strategier och skötselregimer som gynnar båda dessa aspekter behövs.
- Sammanställ erfarenheter av appliceringar av landskapsperspektivet i praktiken, såväl vad gäller olika traditioner som t.ex. Natura 2000 contra landskapskonventionen, som när olika sektorsintressen möts t.ex. regionala landskapsstrategier.
- Vi skall inte vara rädda för skötsel.

- I skyddade områden verkar myndigheterna se konflikt mellan friluftsliv och skydd, eftersom allemansrätten begränsas där, ofta mer än motiverat. Vi behöver problematisera och undersöka skälen till dessa begränsningar (exempel eldning). Kanske kan allemansrätten istället utökas i vissas områden?
- Naturreservatsfrågor bör även omfatta hur landskapet har använts – kulturhistoria **och** friluftshistoria. Anknytning till platsen kan vara viktigare än biologisk mångfald för att intressera människor att gå ut i sin omgivning/i naturen.
- Behov av begreppsutredande studier kring vår förståelse av ”natur”.
- Ibland är praktikerna före forskningen. Exv landscaping, Örebro
- Nyskapa biologisk mångfald och biotoper i urbana områden, i kombination med rekreativvärden., Integrera människors dagliga naturupplevelse med biologisk mångfald där folk bor. Skapa stråk och korridorer för naturupplevelser i staden. Exempelvis kan stråk där människor rör sig göras mer artrika.

Övrigt

- Begreppet Ekosystemtjänster har på senare tid blivit centralt i policydokument om svensk naturvård. Hur förhåller sig friluftsliv till det?
- Konflikter mellan markägare och friluftsliv behöver studeras närmare.
- Etablera ett forum för diskussion och samverkan kring frågor om integrationen av naturbevarande och friluftsliv.
- Förstärka och stabilisera de långsiktiga förutsättningarna för forskning och kunskapsförsörjning inom fältet.
- Bevaka allemansrättens framtida ställning och se över möjligheten av en *allemansrättens ombudsman* som för att hindra inskränkningar bevakar, dokumenterar och driver utvalda fall.

Deltagare i workshopen

Marie Stenseke, Koordinator
 Jonas Ahnesjö
 Anders Arnell
 Gabriel Bladh
 Görgen Göransson
 Silvia Henningsson
 Ebba Lisberg Jensen
 Anders Lindhagen
 Klas Sandell
 Martha Wägeus
 Tord Wennerblom

Friluftsliv i förändring

WWW.FRILUFTSFORSKNING.SE

Friluftsliv i förändring är ett forskningsprogram med uppgift att skapa och kommunicera forskningsbaserad kunskap om friluftsliv och naturturism i Sverige. Programmet finansieras av Naturvårdsverket, som har gett turismforskningsinstitutet ETOUR vid Mittuniversitetet uppdraget att leda verksamheten, där även Karlstads-, Göteborgs-, Örebro- och Umeå universitet, Högskolan i Blekinge samt Sveriges lantbruksuniversitet ingår. I rapportserien från Friluftsliv i förändring presenterar vi resultat från forskningen. Samtliga rapporter finns nedladdningsbara på: www.friluftsforskning.se